

İktisad Risalesi¹

Sabahattin ZAIM

Bediüzzaman Hazretleri hayatı boyunca imanı kurtarıcı ve *İslâmî* yayıcı çalışmalar yapmış, bütün baskılara göğüs gererek mü'min bir insanın vasıf ve davranışlarını belirtmeye, toplumun İslâmî esaslara göre şekillenmesi için gerekli temel unsurları geliştirmeye çalışmıştır. Bunun için etrafında toplanan muhlis bir insan halkasını eğiterek bir fide gibi topluma yaymıştır. Dikilen bu fidanlar, bilâhare büyüüp çoğalarak bütün yurt ve cihan sathına yayılmıştır. Eserleri, çeşitli dillerde konuşan insanların istifadesine sunulmuştur. Bediüzzaman Hazretlerinin bütün çalışmalarında ileri sürdüğü fikirler Kur'an ve sünnete dayanır. Bir diğer ifade ile Kur'an ve sünneti asrın idrak edeceği biçimde takdim ve tefsir etmeye gayret etmiştir.

Bugünkü tebliğin mevzuu Bediüzzaman Hazretlerinin *İktisad Risalesi*'nin izahtır. Bu risalenin tahlil ve izahına geçmeden önce şu hususun belirtilmesinde fayda vardır. Bediüzzaman Hazretleri bütün izahatını Kur'an ve sünnete dayandırdığı için iktisadî mevzuları da aynı kaynaklara istinad ederek incelemiş ve fikirlerini bu esaslara dayandırmıştır. İktisadî mevzuların Kur'an ve sünnete dayalı olarak izah, tahlil ve ifade edilmesi günümüzde İslâm iktisadı adı altında yapılmaktadır. Şu halde Bediüzzaman Hazretlerinin iktisadî mevzularda beyan ettiği fikirler, İslâm iktisadının tetkik ve tahlili çerçevesi içinde bulunmaktadır. Mevzuu, bu mânâda ele alırsak, *İktisad Risalesi* İslâm iktisadının bir bölümünü ele alıp incelemektedir. O da İslâm'da tüketici davranışları modelidir. Bediüzzaman Hazretleri diğer eserlerinde İslâm iktisadı ile ilgili muhtelif mevzulara da temas etmiş ve âyet ve hadislere dayalı tefsir ve izahatta bulunmuştur. *İktisad Risalesi*'nin esası ve özü tüketici davranışlarında israfın haram oluşunun hikmetini ve müsbet ve menfî tesirlerini izah etmekte toplanmaktadır.

كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا²

Bu mevzu, esasında bugünkü dünyamızda insanlığın temel meselelerinden birini teşkil etmektedir.

Tüketici davranışında israf, hem mikro iktisat açısından, ferdin tüketim ve tasarruf dengelerini bozar, hem de makro iktisat açısından kaynakların dağılımını ve ekonomideki tasarruf ve tüketim oranlarını etkiler. Milletlerarası sahada da gelir dengelerinin bozulmasına yol açar.

Bugünkü dünyada bir israf ekonomisi hüküm sürmektedir. İnsanlar devamlı

1 Bu makale, 1995'de düzenlenen III. Uluslararası Bediüzzaman Sempozyumu: 20. Asırda İslâm Düşüncesinin Yeniden Yapılanması ve Bediüzzaman Said Nursî'de sunulmuş ve ardından sempozyum kitabında yayınlanmıştır. Makale sempozyum kitabından alınmıştır.

2 Yiyiniz, içiniz, israf etmeyiniz.

tüketime teşvik edilmektedir. İhtiyacının üstünde tüketime yöneltilmektedir. Lüks tüketim artmakta, reklâm yoluyla sun'ı ihtiyaçlar ortaya çıkartılmaktadır. Kullanılan eşyaların tamir edilebilir ve dayanıklı olması yerine, hemen kullanılıp atılması yolu yaygınlaştırılmaktadır. Plastik malzemelerin kullanımı ile "kullan at" formülü neticesinde hem çevre ve tabiat kirlenmekte, hem de kaynaklar tüketilmektedir. Bugünkü çevre meselesinin temelinde tüketimdeki israf yatmaktadır.

Faiz gelirinin çoğalması, zekâtın azalması ile bozulan gelir dengeleri neticesinde, aşırı zengin rantıye sınıfların lüks ve israf temayülü artmakta, üretim kaynakları onların talebini karşılayacak yöne sevkedilmekte, üretim arzı bu yönde gelişmektedir. Buna mukabil, geliri düşük büyük insan kütlelerinin zaruri ihtiyacını karşılayacak zaruri ihtiyaç mallarının üretimine yeterli kaynak ayrılmamakta, bu mallarda arz ve talep dengesi bozulmakta, üretim yeterli olmadığından fazla talep karşısında fiyatlar artmaktadır. Çünkü zaruri ihtiyaç mallarında talep elastikiyeti düşüktür. Buna rağmen ilk zaruri ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Halbuki devamlı reklâm, kredi, banka kartı vs. imkânların geliştirilmesiyle tüketim devamlı teşvik edildiğinden, reklâmlarla insanlar daima, daha çok, daha gelişmiş ve daha yeni malları tüketime teşvik edildiğinden büyük halk kütesinin aile bütçesinde gelir-gider dengeleri bozulmaktadır. Bunun sonucunda fertler ve devletler borca girmekte, binnetice iktisadî hürriyetlerini de kısmen kaybetmektedir. Tüketim meylinin nefsanî baskısına boyun eğenler, izzetinden, gereğinde namusundan ve hattâ dinî ve mânevî duygularından fedakârlık yapmak zorunda kalmaktadır. Rüşvet, iltimas, irtikâp, zina bu yüzden çoğalmakta, aile yapısı bozulmaktadır. Bütün dünyaya musallat olan enflasyon ve dış ticaret açıklarının temelinde bu davranış bozukluklarının tesirini aramak lâzımdır.

Bu dengesizlikler ideolojilere tesir ederek, sosyalist, marksist fikirlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Dünya kapitalist ve sosyalist şeklinde iki gruba ayrılmış, kıyasıya mücadele edilmiştir. Fakat tüketici davranışlarındaki temel hatt-ı hareket kaidesi, iktisadî-adam (homo-economics) değişmediğinden her iki sistemde de israf önlenememiştir. Sosyalist sistemde zoraki tedbirlerle lüksü ve israfı yaygınlaştırıp dengelemeye çalışmışlardır. Bu sefer de üretimde başarısız olduklarından toplumun bütünündeki makro dengeler cari planlamaya rağmen sağlanamamıştır. Hülâsa bu bozuklukların temelinde israf alışkanlığı, şükür ve kanaat yoksunluğu yatmaktadır.

İşte İslâmın getirdiği prensipler tüketici davranışını Kur'ân ve sünnete dayalı kaidelerle düzenlemeye çalışan bir Müslüman insan modelini geliştirmektedir. Bediüzzaman Hazretleri İktisad Risalesi'nde bunları veciz ifadelerle dile getirmiştir.

Bediüzzaman Hazretleri İktisad Risalesi'nde meseleyi şöyle vazetmektedir:

İnsan, Halıkının verdiği nimetlerden istifade ederken ve onları kullanıp istihlak

ederken şükretmekle muvazzaftır. Şükreden insan Allah'ın kendisine verdiği nimeti, onun kadrini bilerek ve diğer hem cinslerini de düşünerek, ihtiyacı ölçüsünde ve ihtiyacı nisbetinde kullanmalıdır. Üretim faaliyetleri İmam Gazali'nin tasnifiyle üç gruba ayrılır:

1) Zaruri ihtiyaç maddelerinin üretimi: Bunlar insanın beş temel özelliğinin muhafazasına yarayan bütün mal ve hizmetlerin üretimini kapsar. İnsanın beş temel özelliği; iman, hayat, akıl, üretme ve servet sahibi olmaktır.

2) Hayatı kolaylaştırıcı ve rahatlatıcı üretim faaliyetleri: Bunların üretimi yukarıda belirtilen beş temel özelliğin muhafazası ve devamı için şart olmamakla beraber hayattaki meşakkat ve güçlükleri giderici ve konforu arttırıcı üretim faaliyetleridir.

3) Zerafeti arttırıcı üretim faaliyetleri: Bunlar rahatlık sağlamanın da ötesinde estetik, güzellik, zerafet ve sanat duygularını tatmine yarayan mal ve hizmetlerin üretimiyle ilgilidir.

İhtiyaçları bir başka tasnife göre: 1) Gıda, 2) Giyim, 3) Harcama, 4) Sağlık, 5) Eğitim, 6) (Sosyal İktisadî ve İdarî) Güvenlik, 7) Ulaşım ihtiyacı olmak, üzere yedi grupta toplayabiliriz.

Bunlardan ilk üçünü fertler, kendi sa'y ve gayretiyle sağlamaya çalışır. Son dördünü de toplum düzeninden mesul olan organlar temin etmekle mükelleftir. Bu mesul organlar, hükümet ve mahallî idareler ve diğer çeşitli kamu kurumları olabileceği gibi varlıklarını Allah yolunda toplumun hizmetine sunmuş vâkıfların kurduğu vakıflar da olabilir. Bunlara özel ve kamu sektörü yanında üçüncü sektör adı da verilmektedir. Bu görevler, zekât ve sadakalar yoluyla ferden veya vergi ve zekât yoluyla kamu organlarınca karşılanabilir.

Şu halde bir toplumda mü'min ve muvahhit varlıklı fertler, ihtiyaçlarını karşılarken, kendi ihtiyaçlarını makul ölçülerde karşılamak, artan imkânlarını, bu imkânlarla sahip olamayan hemcinslerinin istifadesine sunmakla mükelleftir. Zira, Peygamberimiz, Allah'ın affetmeyeceği insan tiplerinden birisi, "diğer insanlara karşı yükümlü bulunduğu mesuliyetlerden bihaber olandır" diye buyurmaktadır. Bu hususta birçok âyet-i kerime ve hadis-i şerif mevcuttur.

Bunlardan birkaçını burada hemen zikrederim.

Âyet-i kerimeler:

1) "Allah'ın rızasını kazanmak ve gönüllerindeki imanı kuvvetlendirmek için mallarını hayra sarfedenlerin durumu bir tepede kurulmuş güzel bir bahçeye benzer ki, üzerine bol yağmur yağınca iki kat üzüm verir. Bol yağmur yağmasa bile en azından bir çisinti düşer ve yine bolca üzüm verir.» (2/265)

2) "Hayır olarak harcadıklarınızın hepsi kendiniz içindir. Yapacağınız harca-

mayı, ancak Allah'ın rızasını kazanmak için harcayın. Hayır kasdıyla verdiğiniz ne varsa, size tam olarak noksansız verilir ve siz asla haksızlığa uğramazsınız.” (2/272)

3) “Yapacağınız hayırlar kendilerini Allah yoluna adanmış, Allah'tan başka hiç bir düşüncesi olmayan, o sebeple yeryüzünde dolaşıp kazanmaya imkân (istiğna) bulamayan, durumunu bilmeyen kimselere karşı gösterdikleri tokluktan dolayı zengin sayılan fakirlere verilmelidir. Çünkü onlar ortalıkta görünmezler, yüzuyu dökerek bir şey isteyemezler. Yaptığınız ve yapacağınız hayırlarınızı Allah eksiksiz bilir ve karşılığını verir.” (2/273)

4) “Mallarını gece ve gündüz, açık ve gizli hayra sarfedenlerin mükâfatlarını Rableri verecektir. Onlar için ne korku, ne de üzüntü vardır.» (2/274)

5) “Allah faiz gelirini eksiltir, hayırsevenlerinkini artırır.” (2/276)

6) “Ey inanç sahipleri, size verdiğimiz zenginliklerden bir kısmını yoksullara harcayın. Alışverişin, dostluğun ve şefaatin olmadığı (kıyamet) günü gelmeden hayır işleyin.” (2/254)

7) “Mallarını hayır yolunda harcayanların durumu, her başağında yüz dane olmak üzere yedi başak veren bir danenin durumu gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah'ın lütfu boldur. Herşeyi bilendir.” (2/261)

Hadis-i şerifler:

1) “Bir kimse kardeşine yardım etmeye uğraşırsa Allah da ona yardım eder.”

2) “Doğrulukta ve iyilikte yardımlaşın, fakat kötülük ve günahta yardımlaşmaktan kaçının.”

3) “Bir ülkede bir kimse açlıktan ölürse, bütün ülke halkı ondan sorumlu olur.”

4) “İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır.”

Bir toplumda kaynakları üretime yönlendirirken insanların zaruri ihtiyaçları tamamen karşılanmadıkça ikinci ve üçüncü kademedeki ihtiyaçların tatmininden tevakkü edilmelidir. Bugün dünyamızda zaruri ihtiyaçlarını karşılayamadığı için hergün yüzbinlerce insan ölmektedir. Çünkü komşuları aç iken, tok insanlar onlara bigâne kalmaktadır. Halbuki Peygamberimiz, “Bir kimse, komşusu sefalet içinde aç iken ve kendi elinde imkânları varken buna bigâne kalırsa, bizden değildir” diye buyurmaktadır. Bu hususun izahında Bediüzzaman Hazretleri şöyle seslenmektedir:

“Fakr u zaruret zamanında aç ve muhtaç olanların elemelerinde ehl-i vicdana rikkat-ı cinsiye vasıtasıyla gelen teellüm, o gayr-ı meşru bir surette kazandığı para ile aldığı lezzeti, vicdanı varsa acılaştırır. Böyle acıp bir zamanda, şüpheli mallarda zaruret derecesinde iktifa etmek lâzımdır. Yüz aç adamın huzurunda kemal-i

lezzet ile fazla yenilmez.”

Bu sebeple eskiden mü'min ve muvahhit insanlar etrafındakileri imrendirmek için sokakta alenî olarak birşey yemez, hattâ taşıdığı gıda maddelerini açıkta götürmeyip üstünü örterdi. Bu düşüncelerle, ihtiyaçlarını tatmin edecek imkânlarla sahip olan bahtiyar kullar, bunun kadrini bilmeli, Halıkına dâima şükretmelidir. Gündelik hayatımızda bu ihtiyaçlarımızı karşılarken, Halıkımıza karşı yapacağımız şükürün edası, Bediüzzaman Hazretlerinin tabiriyle “*Nimete karşı ticaretli bir ihtiramda bulunmaktır.*” Bunun adına iktisat denir. İktisada riayet etmeyen insan israfa bulunmuş olur. İsraf şükürün zıddı olup, *nimete karşı hasaretili bir istihfaftır.*

Şu halde para verip, satın alarak soframıza getirdiğimiz ekmeği yerken, bu nimetin, toprağa tohumun ekilmesi safhasından başlayarak, biçilip buğday haline gelmesi, öğütülüp un yapılması, fırında pişirilip ekmeğe olduktan sonra evlere nakline kadar, birçok insanın işbirliği ve işbölümü ile gerçekleştiğini düşünmeli, bu şuur içinde onu yiyerek Allah'ın lütfettiği bu nimete karşı Bediüzzaman Hazretlerinin tabiriyle “*ticaretli bir ihtiramda*” bulunmalıyız. Yani onu hasara uğratıp horlayarak, yarısını tabağımızda bırakarak, çöpe dökerek “*hasaretili bir istihfafa*” maruz bırakmamalıyız. Halbuki günümüzde, arzettiğim gibi yüzbinlerce insan açlıktan ölüyor, bırakınız çok zengin ülkeleri, bizim gibi orta zenginlikteki toplumlarda bile hergün binlerce ekmeğin yenmeyip, tabaklarda bırakılan yemeklerin çöplere atıldığını görüp, duyup okumaktayız. İşte bunun adı israftır ve “nimete karşı hasaretili bir istihfaftır.” Halbuki yapmamız gereken şey bu nimetleri istihlak ederken, onlara karşı ticaretli bir *ihtiramda* bulunmaktır.

Bunu bilen mü'min ve muvahhit ecdadımız, yere düşen ekmeği öpüp başına koyar, sofradaki ekmeğin kırıntılarından bir tekinin yere düşmemesine dikkat ederdi.

İşte Bediüzzaman Hazretlerinin ifadesiyle bu davranışın adına *iktisat* denir. Görüldüğü gibi bugünkü popüler hale gelmiş iktisat ilminin mânâsı bu temele dayanmaktadır. Bu sebeple, iktisat ilminin, iktisat kitaplarında, sınırlı kaynakların, insanların sınırsız ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılamasının yollarını arayan bir ilim olarak tarif edildiğini hatırlarsak, Bediüzzaman Hazretlerinin iktisadı tarifindeki isabet ve derinlik daha iyi anlaşılabilir olur.

İktisad Risalesi'nde yer alan:

Allah'ın lütfettiği nimetlere karşı *ticaretli bir ihtiram* ifade eden iktisadı, unsurlarına ayırırsak altı önemli vasfı ihtiva ettiğini görürüz:

I. “İktisat bir şükür-ü mânevîdir.”

İnsan cesetten ibaret olmadığına göre Halıkına karşı, gündelik zaruri ihtiyaçlarını karşılanmasında ki, bunların başında gıda ihtiyacı gelir, lütfedilen nimetlere karşı ruhunun derinliklerinden gelen bir şükürü ifa etmenin mânevî hazzı

ile israftan kaçınıp iktisada riayet etmelidir.

II. “İktisad, nimetteki rahmet-i İlâhiyeye karşı hürmet ifade eder.”

İnsan, kâinatın kendisi için yaratılıp kâinattaki bütün varlıkların, Halık tarafından insanın emrine tahsis edildiği şuuru ve idraki içinde kendisine sunulan nimeti Rahmet-i İlâhiye olarak değerlendirmelidir. Çünkü kulunun rızkını Cenab-ı Hak tekeffül etmiştir ve kiminin rızkını bol, kimininkini dar eylemiştir. Bunun şuurunda olan bir insan, nail olduğu nimeti bir rahmet-i İlâhiye olarak değerlendirmelidir.

III. “İktisat bir sebab-i berekettir.” İktisada riayet eden insanın elindeki nimeti, Allah rahmet-i İlâhiyeye karşı gösterdiği hizmet ve ihsan ettiği nimetine karşı edâ ettiği şükürden dolayı bereketlendirir; iktisada riayet etmeyip israf eden den de bereketi kaldırır.”

Bediüzzaman Hazretleri bu mevzudaki bir hatırasında şöyle diyor:

“Yıllarca evvel bir şehre geldim. Kış münasebetiyle o şehrin menâbi-i servetini göremedim. Allah rahmet etsin o zamanın müftüsü birkaç defa bana dedi, ‘Ahalimiz fakirdir.’ Bu söz benim rikkatime dokundu. Beş altı sene sonraya kadar, daima o şehir ahalisine acıyordum. Sekiz sene sonra yazın yine o şehre geldim. Bağlarına baktım. Şehrin müftüsünün sözü hatırıma geldi. ‘Fesühbanallah’ dedim. Bu bağların mahsulatı, şehrin hacetinin pek fevkindedir. Bu şehir ahali pek çok zengin olmak lâzım gelir. Hayret ettim. Beni aldatmayan ve hakikatlerin derkinde bir rehberim olan bir hatıra-i hakikatle anladım. İktisatsızlık ve israf yüzünden bereket kalkmış ki, o kadar menabi-i servetle beraber, o merhum müftü ‘Ahalimiz fakirdir’ diyordu. Evet, zekât vermek ve iktisat etmek malda bittecrübe sebab-i bereket olduğu gibi, israf etmek ile zekât vermemek, sebab-i ref-i bereket olduğuna hadsiz vukuat vardır.”

Bugünkü İslâm dünyasının durumu da genellikle böyledir. Zenginlik içinde fakirlik çekilmektedir. İslâm dünyası bugün önemli kaynaklara sahip olduğu halde fakirlerinde şükür ve kanaat yoksunluğu, zenginlerinde israf ve hisset sebebiyle iş bölümü içinde işbirliğini sağlayamamakta, nâmerde muhtaç hale düşerek borçlanmaktadır. Bugün en zengin ve fakir ülkeler İslâm dünyasında olup, zengini ve fakiri de borca batmış bulunmaktadır. Çünkü kardeş olması gereken Müslümanlar karşılıklı adavet duyguları içinde birbirine karşı silâhlanmakta, silâhları kendileri üretmedikleri için borçla satın almakta ve satanların elinde izzetlerini kaybederek istiskale uğrayacak derekeye düşmektedirler.

IV. Gıda ihtiyacının karşılanmasında iktisada riayet etmek, mânevî ve ticarî faydaları yanında tıbbî ve tedavi bakımından da sağlığa kavuşturucu bir tesir yapar. Çünkü makul ve lüzumlu ölçüde gıda alınması vücudu taşımaya yardımcı olur. Fazlasının alınması halinde ise vücut onu taşır. Fazla gıda, bedene

hamallık yaptırır, onu yorar. İktisada riayet, «*bedene perhiz gibi bir medar-ı sıh-hattir.*»

Üstadın ifadesiyle:

“İslâm ulemasının Eflatun’u ve hekimlerin şeyhi ve filozofların üstadı, dahi-i meşhur Ebu Ali İbni Sina, yalnız tıp noktasında,

كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا

âyetini şöyle tefsir etmiş. Demiş: (...)

“Yani, ilmî tıbbî iki satırla topluyorum. Sözün güzelliği kısalığındadır. Yediğin vakit az ye. Yedikten sonra dört beş saat yeme. Şifa hazımdadır. Yani kolayca hazmedeceğin miktarı ye. Nefse ve mideye ağır ve yorucu hal, taam taam üstüne yemektir. Yani vücuda en muzır, dört beş saat fasıla vermeden yemek yemek veyahut telezzüz için mütenevvi yemekleri birbiri üstüne mideye doldurmaktır.”

Bazılarımızın veya bir çoğumuzun bugün uyguladığı gıda sistemini dikkate alırsak, vücudu taşımaktan ziyade, vücudun taşımak zorunda kalacağı miktarda gıda aldığımızı ve vücudun onları hazmedemeden biriktirerek taşımak zorunda kaldığını görürüz. Bu gıdaların fazlalığı yani gıdalanmada israfa gidilmesi ile şeker kolesterol, total lipid gibi fazla besinle oluşan yağ ve benzeri birikintilerin çeşitli hastalıklara sebebiyet verdiğini hatırlarsak, tegaddi tarzında iktisada riayetini ve israftan kaçınmanın dördüncü fazileti anlaşılmış olur.

V. Beşinci fazilet:

Üstadın ifadesiyle, “*İktisada riayet, insanı mânevî dilencilik zilletinden kurtaracak bir sebab-i izzettir.*” “*İktisat eden maişetçe aile belâsını çekmez*” “*Hadis-i şerifin sırrıyla iktisat eden maişetçe aile zahmet ve meşakkatini çekmez. Evet, iktisat kat’i bir sebab-i bereket ve medar-i hüsn-ü maişet olduğuna o kadar kat’i deliller var ki had ve hesaba gelmez.*”

Bediüzzaman Hazretleri diyor ki:

“Ezcümle ben kendi şahsımda gördüğüm ve bana hizmet ve arkadaşlık eden zatların şهادetiyle diyorum ki: İktisat vasıtasıyla bazen bire on bereket gördüm. Ve arkadaşlarım gördüler. Burdur’da nefyedilmişken, bazı zengin arkadaşlarım parasızlıktan zillet ve sefaletle düşmemekliğim için zekâtlarını bana kabul ettirmeye çok çalıştılar. O zengin reislere dedim. ‘Gerçi param pek azdır, fakat iktisadım var, kanaate alışmışım. Ben sizden daha zenginim.’ Mükerrer ve musırrane tekliflerini reddettim. Ca-yı dikkattir ki iki sene sonra bana zekâtlarını teklif edenlerin bir kısmı, iktisatsızlık yüzünden borçlandılar. Lillahilhamd onlardan yedi sene sonra o az para iktisat bereketiyle bana kâfi geldi. Hayatımın bir düsturu olan ‘nâs’tan istiğna’ mesleğimi bozmadı.”

“Evet iktisat etmeyen, zillete ve mânen dilencilığe ve sefaletle düşmeye nam-

zettir. Bu zamanda israfata medar olacak para çok pahalıdır. Mukabilinde bazan, haysiyet, namus, rüşvet alınıyor. Bazan mukaddesat-ı diniye mukabil alınıyor, sonra menhus bir para veriliyor. Demek, mânevî yüz lira zarar ile maddî yüz paralık bir mal alınır.”

Dikkat edilirse bugün fakir olan veya kendini fakir hisseden milletler, büyük dış borç yükleri altına girdiğinden millî hükümlerle hakları ile millî izzetlerinden çok şey kaybetmekte ve devamlı borç almak mecburiyetinde kalarak mânevî dilencilik zilletine duçar olmaktadır. Bunun sebebi o millet efradının ve tahsisen toplumu yönetici kadrolarda bulunanların, kanaat yoksunluğu ve iktisada riayet etmeyip israfa kapılmalarıdır. Halbuki Peygamberimiz Allah’a dua edip münâcatta bulunurken “Allahım, günah işlemekten ve borç altına girmekten sana sığınırım» demişlerdir. Burda görülen günah işlemekle borca girmenin -tabiyatıyla zaruret olmaksızın- eş değer tutulmasıdır. Bu sebeple mü’min ve muvahhit insanların tüketim için Kur’ân ve sünnete uygun davranışlarında şu esaslara riayet etmeleri gerekir:

1) Tüketim harcamalarında, gelirini gayr-i meşru sahalara harcamayacak, harcama sahaları İslâmî meşruiyet çerçevesiyle şuurlanacaktır. Âyet-i kerimede Allah şöyle emretmektedir: “Ey inananlar, size verdiğimiz rızıkların iyilerinden, helal ve temiz olanlarından yiyin, Allah’a şükredin...” (2/172, 2/168, 5/87-88, 6/142, 16/144)

2) Tüketim harcamalarında lüks ve gösteriş istihlakinden kaçınacaktır. Âyet-i kerimede şöyle buyurulmaktadır: “Mallarını insanlara gösteriş için sarf edip, Allah’a ve âhiret gününe inanmayanları Allah da sevmez. Şeytanın arkadaş olduğu bu kimse için, bu arkadaş ne fenadır.» (4270 ,264/2 ,38/)

Müslüman insan, bulunduğu cemiyetteki hayat seviyesine göre yaşayacak, fakiri imrendirecek, onun hasedini tahrik edecek şekilde gösteriş için tüketim yapmayacaktır.

3) İstihlakın meşru olduğu sahalarda da istihlak miktarını zaruri ihtiyacına göre sınırlandıracak, nimeti tek tanesine kadar korumaya gayret ederek israf etmeyecektir. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.

4) Tüketimde israfa kaçmayacağı gibi, zaruret olmadıkça da borç altına girmeyecektir.

VI. İktisada riayet nimetteki lezzeti hissettiren bir sebeptir. Bediüzzaman Hazretleri bir teşbihte bulunarak ağızdaki lezzet alma duygusunu; kuvve-i zaikayı bir kapıcıya, mideyi efendiye benzetmektedir. O saraya gelen ve sarayın efendisine verilen hediyenin yüz derece kıymeti varsa, kapıcıya bahşiş nevinden ancak beş derecesi muvafık olur demektedir.

Üstad burada, iktisat ilminin meşhur azalan fayda kanununa işaret

buyurmaktadır. Tüketimde iktisada riayet edersek, marjinal tüketim biriminin faydası yüksek olur. İsrafa giderek tüketimi çoğaltırsak azalan fayda kanunu gereğince marjinal birimin faydası azalır, israf çoğaldıkça sıfıra doğru iner, hatta negatif olur.

Bediüzzaman Hazretleri şöyle devam eder: “Eğer insan iktisat edip hacat-ı zaruriyeye iktisar ve ihtisat ve hasretse

إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ³

sırrıyla,

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا⁴

sarahatıyla, ummadığı tarzda yaşayacak kadar rızık bulunacaktır.”

Üstadın ifadesiyle, “Cenab-ı Hak kemali kereminden, en fakir adama en zengin adammış gibi ve gedaya (yani fakire) padişah gibi lezzet-i nimetini ihsan ettiriyor. Evet, bir fakirin kuru bir parça siyah ekmekten açlık ve iktisat vasıtasıyla aldığı lezzet, bir padişahın ve bir zenginin israftan gelen usanç ve iştahsızlıkla yediği en âla baklavadan aldığı lezzetten daha ziyade lezzetlidir.”

Bu sebeple, İslâmî kaidelere uygun yaşamayan insanlarda gelir ile rızık makûsen mütenasıptir. Gelir arttıkça rızık azalır. Cenab-ı Hak Kur’ân-ı Keriminde, yarattığı bütün mahlukatın rızıkını taahhüt etmektedir. Bediüzzaman Hazretleri, burada mukadder bir suali cevaplayarak âyet-i kerimeyi tefsir etmektedir. Yani Allah, insanların rızıkını taahhüt ediyorsa niçin yüzbinlerce insan açlıktan ölmektedir?

Üstad bunu şöyle cevaplıyor:

“Rızık ikiye ayrılır:

“1) Birincisi hakiki rızıktır. Onunla insan yaşayacaktır. Bu rızık, âyetin hükümüyle taahhüd-ü Rabbanî altındadır. Beşerin su-i ihtiyarı karışmazsa, o zaruri rızıkını herhalde bulabilir. Ne dinini, ne namusunu, ne izzetini feda etmeye mecbur olmaz.

“2) Rızık-ı mecazidir. Su-i istimalat ile hacat-ı gayr-ı zaruriye, hacat-ı zaruriye hükmüne geçip, görenek belasıyla tiryaki olup terk edemiyor. İşte bu rızık taahhüd-ü Rabbanî altında olmadığı için, bu rızık tahsil etmek hususan bu zamanda çok pahalıdır. Başta izzetini feda edip zilleti kabul etmek, bazan alçak insanların ayaklarını öpmek kadar mânen bir dilencilik vaziyetine düşmek, bazan hayat-ı ebediyenin nuru olan mukaddesat-ı diniyesini feda etmek suretiyle, o bereketsiz, menhus malı alır.”

3 “Şüphesiz ki rızık veren, mutlak kudret ve kuvvet sahibi olan Allah'tır.” Zâriyat Sûresi, 51:58.

4 “Yeryüzünde hareket eden hiçbir canlı yoktur ki, onun rızıkını vermek Allah'a ait olmasın.” Hüd Sûresi, 11:6.

Bugün dünyamızda fakir insanların maruz kaldığı musibetler, zaruri ihtiyaçlarını rızk-ı mecazi durumuna düşürmelerinden veya rızk-ı mecaziyi, zaruri ihtiyaç sanmalarındandır. Bugün Türkiye dahil birçok geri kalmış ülkede, dışarıdan ithal edilen ve borçlanmaya sebep olan mallar, rızk-ı hakiki kategorisine giren mallardan ziyade, rızk-ı mecazi grubuna girenlerdir. Reklâm, görenek, kanaatsizlik sebebiyle esasında hayatı kolaylaştırıcı ve güzelleştirici olan bu malları ithal etmeye kalkıyoruz. Halbuki gerçek üretim gücümüz, yani gelirimiz, bunları almaya yeterli değil. Kanaatsizlik ettiğimiz için borçlanarak o malları alıyoruz. Borçlandıkça faiz batağına batıp daha çok fakirleşiyoruz. Birçok geri kalmış fakir ülkede, yöneticiler, rızk-ı kâzip noktasına, müstemlekeçiler tarafından kısmen de olsa zorla sevk edilmişlerdir. Meselâ, bazı Afrika ülkelerinde ülke toprakları buğday, mısır gibi zaruri gıdasını üretmeye tahsis edileceğine kakao, vs. üretimine yöneltmiş ve halk rızk-ı hakikisini temin için müstemlekeciye muhtaç hale düşürülmüştür.

İktisat bahsinde, önemli bir fark üzerinde durmak gerekir. O da iktisat ve tasarruf ile cimriliğin farkıdır.

VII. İktisat ile Hissetin farkı: Allah israfı ve cimriliği sevmez. Üstadın ifadesiyle, “Ca-yı hayrettir ki müsrif ve mübezzir insanlar, iktisat edenleri ‘hisset’ (cimrilik) ve tamahkârlıkla itham ediyorlar. Hâşâ! İktisat izzet ve cömertlikdir. Hisset ve zillet, ehl-i israf ve tebzirin zahiri merdâne keyfiyetlerinin iç yüzüdür.” İsraktan kaçınmak tasarrufa yol açar. Tasarruf, ihtiyaç anında zarurete düşmemizi önler. Ak akçe kara gün içindir.

Allah, âyet-i kerimesinde şöyle emreder. “Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve sizin cimri olmanızı emreder. Allah ise bolluk vericidir. Allah’ın ihsanı boldur.” (2/268)

“Sahabeden Abdullah İbni Ömer’in misali, ‘çarşıdaki vaziyet iktisattan ve kemal-i akıldan ve alışverişin esası ve ruhu olan emniyetin, sadakatin muhafazasından gelmiş bir hâlettir, hisset değildir. Hanemdeki vaziyet, kalbin şefkatinden ve ruhun kemalinden gelmiş bir halettir. Ne o hissettir, ne de bu israftır.’ İmam-ı Âzam bu sırta işaret olarak,

لَا إِسْرَافَ فِي الْخَيْرِ كَمَا لَا خَيْرَ فِي الْإِسْرَافِ

demiştir. Yani ‘hayırda ve ihsanda-fakat müstahak olanlara-israf olmadığı gibi, israfta da hiçbir hayır yoktur.’“

İsrafın sonucu: Hırsın tahriki

VII. İsraf hırsı intaç eder? Hırs da üç netice verir:

1) Kanaatsizlik

2) Haybet ve hasaret ve başarısızlık

3) İhlâsı kırmaması, amel-i uhreviyeyi zedelemesidir.

1) “Kanaatsizlik; sa’ye, çalışmaya şevki kırar. Bediüzzaman Hazretlerinin ifadesiyle:

“Şükür yerine şekva ettirir, tembelliğe atar. Ve meşrû, helal, az malı terk edip, gayr-ı meşrû, külfetsiz bir malı arar. Ve o yolda izzetini, belki haysiyetini feda eder. İktisatsızlık yüzünden müstehlikler çoğalır, müstahsiller azalır. Herkes gözünü hükûmet kapısına diker. O vakit hayat-ı içtimaiyenin medarı olan ‘sanat, ticaret, ziraat’ tenakus eder. O millet ise tedenni edip sukut eder. Fakir düşer.”

Bu yüzden İslâmda baht oyunları, kumar vs. zahmetsiz kolay kazanç yolları, köşeyi dönmeçilik gibi davranışlar yasaklanmıştır. (5/90-91)

Kanaatsizliğin artışı, şükür yerine şekvanın çoğalması, sa’yden kaçış sosyalizmi doğurmuştur. Meşrû, helal, az malı terk edip gayr-ı meşrû külfetsiz bir mal arama duygusu da kapitalizmi doğurmuştur.

2) Hırsın ikinci neticesi haybet ve hasarettir.

“Rızk-ı helal, arz ve iftikara göre gelir, iktidar ve ihtiyaç ile değil. Belki o rızk-ı helal iktidar ve ihtiyar ile makusen mütenasiptir. Çünkü çocukların iktidar ve ihtiyarı geldikçe rızkı azalır, uzaklaşır, sakilleşir. Kanaat bir defîne-i hüsn-ü maişet ve rahat-ı hayattır. Hırs ise mâden-i hasaret ve sefalettir. Hırs ve kanaatin tesirâtı, zihayat âleminde gayet geniş bir düstur ile cereyan etmektedir.”

3) Hırs ihlâsı kırar, amel-i uhreviyeyi zedeler. Çünkü bir ehl-i takvanın hırsı varsa, teveccüh-ü nası ister. Teveccüh-ü nası murat eden ihlâs-ı tammı bulamaz. Bu netice çok önemli, dikkat çekicidir.

Sonuç olarak Üstadın ifadesiyle, “israf kanaatsizliğe yol açar. Kanaatsizlik ise çalışmanın şevkini kırar. Tembelliğe atar, hayatından şekva kapısını açar; mütemediyen şekva ettirir. Hem ihlâsı kırar, riya kapısını açar, hem izzetini kırar, dilencilik yolunu gösterir.

“İktisat ise kanaati intaç eder. Kanaat izzeti intaç eder.

عَزَّ مَنْ قَنَّعَ ذَلَّ مَنْ طَمَعَ⁵

Hem sa’ye ve çalışmaya teşci eder, şevkini ziyadeleştirir, çalıştırır, iktisattan gelen kanaat, şükür kapısını açar, şekva kapısını kapatır. Hayatında daima şâkir olur. Hem kanaat vasıtasıyla insanlardan istiğna etmek cihetinde, teveccühlerini aramaz. İhlâs kapısı açılır, riya kapısı kapanır.”

5 Kanaat eden aziz olur; tamah eden zillete düşer.